

УДК 821.161.2-97=124.09 Скуминович Т.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.31.17>

Руслан Ткачук, д-р філол. наук, старш. наук. співроб.
ORCID: 0000-0003-0809-5115
e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

БОГОСЛОВСЬКИЙ ПОГЛЯД ТЕОДОРА СКУМИНОВИЧА НА ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ ПРАВОСЛАВНОГО СХОДУ У ТВОРІ "PRZYCZYNY PORZUCENIA DISUNIEY PRZEZACNEMU NARODOWI RUSKIEMU PODANE" (1643)

Досліджено полемічний твір письменника-католика, екс-ігумена Михайлівського монастиря в Києві Теодора Скуминовича "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" (1643); розкрито погляд книжника на причини занепаду православного Сходу, вказано застосовані стилістичні прийоми текстотворення. У своєму творі Теодор Скуминович обґрунтував думку про те, що відокремлення Східної церкви від Рима спричинило занепад держав, у яких вона займала провідні позиції. Ідеалізуючи добу єдності церкви, письменник контрастно протиставив величне християнське минуле Сирії її трагічній сучасності. Критикуючи грецьке духовенство за відмову вести об'єднавчий діалог із Римом, Теодор Скуминович розповів про жакливу трагедію католиків, що сталася в царському місті у 1182 р. Свій погляд письменник також спрямував на церковне життя Єгипту, Лівії, Нумідії, Німеччини, Франції, Угорщини, Італії. Книжник зараховував Україну до тієї самої категорії країн, що й Англію, Данію та Швецію, яким Бог являє Своє милосердя і довготерпіння. Пояснюючи причини духовного регресу держав східнохристиянської ойкумени, Теодор Скуминович не оминув трагічні віхи історії Стародавньої Русі. Як і занепад Візантійської імперії, полеміст розглядав військові та внутрішньополітичні негаразди "Руської монархії" в контексті католицької концепції історії, у якій добробут народів залежав від послуху владі Папи Римського. Розквіт Даеньоруської держави, що припав на роки князювання Володимира-Хрестителя та Ярослава Мудрого, письменник пов'язував з дотриманням Київською митрополією римоцентричної еклезиології. Натомість поширення на Руській землі схизми Михаїла I Керуларія викликало Божий гнів, що виявився у міжусобицьких чварах, братовбивчій війні, її загарбанні військами Золотої Орди та Великого князівства Литовського.

Ключові слова: Теодор Скуминович, українська полемічна література, православ'я, католицизм, протестантизм, Берестейська унія, Константинопольська церква, Візантія.

Вступ. Український письменник-католик Теодор Скуминович, що був ігуменом Михайлівського монастиря в Києві, у творі "Przyczyny porzucenia Disuniey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" з'ясував існування причинно-наслідкового зв'язку між виходом орієнтальних церков з-під юрисдикції Папи Римського та духовно-культурним занепадом Сходу. Письменник вбачав у багатстві Рима та поширенні ісламу на Близькому Сході виповнення пророцтва Ісаї, що провіщає майбутню славу Єрусалиму в "пакибутті" – Тисячолітньому Царстві, супротивники якого будуть винищені (Іс. 60:11–12). Стоячи на ґрунті теології заміщення, католицький книжник пристосував передвістя старозавітного євангеліста про Небесний Єрусалим до Західної церкви. Погляд на розкіш латинників і кризові явища в духовному житті християнського Сходу з позиції згаданого пророцтва Ісаї докладно впорядковував в уяві письменника релігійну дійсність тієї доби. Проте, насправді це провіщення не стосувалося Римської церкви та було використано полемістом для надання викладеному поясненню причин дії Божого прокляття на Сході ваги та глибинного змісту [13, с. 25].

Методологія дослідження. Дослідження проведене із застосуванням культурно-історичного, текстологічного та герменевтичного літературознавчих методів.

Виклад основного матеріалу. Наведені у творі приклади занепаду православ'я у Сирії, Малій Азії якнайточніше ілюстрували міркування Теодора Скуминовича про руйнівний вплив на Східну церкву відокремлення від влади Рима. Ідеалізуючи добу єдності церкви, письменник контрастно протиставив величне християнське минуле Сирії її трагічній сучасності. Книжник називав Сирію святою через те, що Ісус Христос благовістив Євангеліє Царства Божого в Кесарії Філіпповій, у якій апостол Симон сповідував Його істинним Месією (Мт.16:13–20). Змальовуючи природне багатство та богообраність Сирії, Теодор Скуминович порівнював родючість її ґрунту, що зрошується Євфратом і Тигром, із землею Ізраїлю, "де тече молоко і мед" [1, с. 60] (Вих. 3:8), підкреслив

виняткову роль арамеїв, праотців сирійців, в історії поширення християнства в Римській імперії. У VII ст. іслам витіснив християнство із Сирії, яка, писав полеміст, перетворилася через постійні війни на провічену пророком Даниїлом "мерзоту запустіння" (Дан. 9:27) і пустелю. Завоювання Арабським халіфатом у 634–640 рр. Сирії, частина населення якої вважали мусульман відновниками істинного християнства та визволителями від економічного утиску Візантії, Теодор Скуминович пояснював христологічними суперечками всередині Антіохійського патріархату, унаслідок яких виникла монофізитська Сирійська церква, що розірвала зв'язки з Константинополем і Римом. Художнє розгортання у творі топосу протиставлення славного минулого похмурій сучасності дало письменнику можливість риторично обґрунтувати свій погляд на причини ісламізації Сирії [13, с. 25–26].

Для Теодора Скуминовича, як і для більшості православних християн тієї доби, завоювання мусульманами володінь Візантії у Фінікії, Месопотамії, Вірменії та Анатолії було немислимою й незмирною подією. Християнський спадок Малої Азії, у горах якої беруть початок "можні та широкі" [13, с. 26] райські ріки Тигр і Євфрат, назавжди увійшов в історію Вселенської церкви. Вона, писав книжник, послуговуючись тропом синецдохи, є батьківщиною Василіїв, Златоустів, Назіанзинів, Ніських, Тавматургів, Миколаїв, Єпіфаніїв, Теодоритів і багатьох інших отців церкви, твори яких сформували догматику православ'я та католицизму. Мальовничі, багаті, словенні життя і Божого благословення малоазійські міста Нікея, Ефес і Халкидон відомі серед християн вселенськими соборами, на яких було складено і затверджено Символ віри, Марію проголошено Богородицею та заступницею грішників, відкинута ересь монофізитства, що вкорінилася в церкві після усунення константинопольського патріарха Несторія. У католицькому розумінні Теодора Скуминовича втрата Візантійською імперією згаданих провінцій, які "веселилися золотою свободою" [13, с. 26] за панування християнських правителів і славилися давньою величчю, була Божою карою за "схизму": "Nuž Phoenicia, Mesopotamia,

© Ткачук Руслан, 2022

Armenia y wszytka mniejsza Asia (Natolią dżisia zowa) [...] gdzie teraz? [...] Iako się do schysmy udali, y *supremum Pastorem in terra visibilem* znać nie zechcieli, żyćili się nad niemi, że *gens et regnum quod non seruerit tibi (Ecclesiae) peribit*" [13, с. 26].

Окреслюючи ареал поширення православ'я, який підпав під Божий суд, Теодор Скуминович перераховує Грецький архіпелаг, Румунію, Македонію, Фракію, слов'янські, молдовські, волоські землі, країни Південно-Східної Європи, що простягаються до кордонів Речі Посполитої, Візантії та Венеційської республіки. Дію Божого прокляття в житті православних держав письменник доводив прикладом занепаду мудрості Афін, мужності Спарти, краси і багатства Константинополя. Розкриваючи контраст між минулим і тогоденням Нового Риму, письменник зауважив, що Константинополь по праву називався "Царгородом" і "Королевою міст Сходу" [13, с. 27]. Столиця Ромейської імперії була настільки величною, розповідав книжник, що король вестготів Атанарик, якого 11 січня 381 р. було прийнято у Константинополі, виголосив на честь імператора Феодосія Великого енкомій, у якому назвав його земним богом [13, с. 27]. Переломний момент у славетній історії греків Теодор Скуминович пов'язував із вчиненням церковного розколу. Унаслідок цього, міркував він, розвиток наукових знань греків, із якими не могли зрівнятися наймудріші чужинці, припинився. Великі достатки візантійських церков (дохід одного тільки собору Святої Софії складав тридцять тисяч дукатів [13, с. 27] зменшилися та зникла глибока повага до духовенства. Урешті-решт, праведний Божий суд здійснився над Вселенським патріархатом, який "впав під ноги Магомета" [13, с. 28].

Упродовж багатьох століть після того, як Михайл I Керуларій у відповідь на відлучення його від церкви кардиналом Гумбертом піддав анафемі легатів папи Лева IX, через що розпочалася "Велика схизма", Бог, писав Теодор Скуминович, неодноразово закликав греків до покаяння у вчиненому розколі Вселенської церкви. Проте, вони через "безглузду впертість" [13, с. 29] не прислухались до єпископів Рима, устами яких Бог промовляв ті ж самі слова, що пророк Єремія переказав Ізраїлю напередодні переселення у Вавилон: "Conuertimini filii reuertentes, et sanabo auersiones vestras, saltem a modo vocate me" (с. 28; Пор.: Єр. 3:22). Міркування полеміста про виразне напучування Богом греків непомітно перетікають у розповідь про порятунок Східної церкви Папою Римським, якого у творі ототожнено із Творцем. Наприклад, якщо пророк Єремія наставляв євреїв залишити ідолопоклонство і повернутися до Бога, то Теодор Скуминович дорікав візантійцям за відступ від єпископа Рима, визнання верховенства в церкві якого дозволить їм наслідувати Царство Боже і подолати тогочасні труднощі. Прославлення письменником Папи Римського замість Бога та підтримку ідеї еклезіального і сотеріологічного ексклюзивізму католицької церкви підтверджує такий фрагмент твору: "Heу wroćcie się Synowie moi, o iakoście daleko od ustaw Cerkiewnych, postanowienia Bożego y dekrétow Oycow Świątych zabłądzili. Wroćcie się, wroćcie się do Piotrowey łodki, w ktorey kto nie iest, zbawion bydź nie może, y tonąc musi. Wroćcie się, a ia uleczę tę chorobę waszą, zeście się odemnie odwrócili: przynamneу od tego czasu iuż mię za Pasterza od Boga nad sobą postanowionego, y za głowę znaycie" [13, с. 28].

Теодор Скуминович критикував грецьке духовенство за відмову вести об'єднавчий діалог з Римом. Безрезультатність унійних ініціатив латинників полеміст

пояснював насамперед неосвіченістю єпископату та кліру Константинопольської церкви, які поступалися знаннями Святого Письма мирянам [13, с. 29–30]. Обґрунтовуючи свою думку, він навів уривок із праці "Історія ромейв" "великого протектора схизми і оборонця" [13, с. 29] Никифора Григори, у якому той розкрив деталі зустрічі легатів папи Іоанна XXII (митрополит Боспору Франциск де Камеріно та єпископ Херсонесу Рікардо) із патріархом Іоанном XIV Калекою. Візантійський історик розповідав, що, беручи до уваги теологічну некомпетентність першоїєрарха Константинополя, порадив йому відповісти мовчанням на пропозицію делегації папи Іоанна XXII провести диспут стосовно догматичних розбіжностей між Сходом і Заходом, вдавши, що в цьому немає потреби.

Ігнорування греками заклик латинників аргументовано відстояти чистоту православного вчення в дискусії для Теодора Скуминовича було неприйнятним. Полеміст не поділяв бездумного слідування традиціям, був проти міжконфесійної відчуженості і "сліпої віри", які компрометують християнство. Науковий обмін думками між католиками і православними, на його думку, дав би можливість з'ясувати відповідність їхнього богослів'я Біблії та святоотцівському переданню. Спільний розгляд історично виниклих відмінностей у важливих теологічних питаннях був необхідним обом церквам для відкинення ересей і подолання ворожнечі, які вправно насіяв між братами-християнами "творець розбрату і розколів" [13, с. 30] дявол. Натомість греки вигадували відмовки, щоб уникнути обговорення врівчительних положень із латинниками, примудрялися жартувати зі складних богословських питань. Такій недостойній поведінці візантійського духовенства письменник знаходив метафоричне пояснення. Він міркував, що православні єрархи піддалися демонічному впливу, через що їхні серця були сповнені смертоносною отрутою тарантула [13, с. 30].

Приїзд папських легатів у Константинополь у справі церковної унії не завжди супроводжувався жартами, але і вчиненням над ними ганебної фізичної розправи, що негативно характеризує греків. Теодор Скуминович, розкриваючи упереджене та подекуди дикунське ставлення візантійців до латинників, розповів про жахливу трагедію католиків, що сталася в царському місті у 1182 р. Ішлося про масову різанину латинників православними греками, яка вважається одним із найстрашніших геноцидів за кількістю жертв у середньовічній Європі. У своєму викладі погрому папістів Теодор Скуминович, як і Ілля Мороховський у творі "Παρθοῦρια", покликався на праці візантійського історика Нікіту Хоніата та прелата Римської церкви в Єрусалимському королівстві, хроніста хрестових походів Вільгельма Тірського [6, с. 120]. З усіх вчинених візантійцями наруг над латинниками, як от: спалення храмів, витягнення тіл померлих із могил та розкидання їх по місту, вирізання плоду вагітних жінок, умертвіння хворих шпиталю святого Іоанна, полеміст докладно зупинився на вбивстві легата папи Луція III. Для більшого приниження католицької церкви за наказом імператора Андроніка I Комніна тіло субдиякона Іоанна, який очолював унійну делегацію Рима, обезголовили та волочили ринком, а його голову, прив'язавши до хвоста собаки, тягали вулицями Константинополя [13, с. 30; 11, с. 100]. Скоєні греками злочини проти людяності, міркував книжник, не могли залишитися непокараними і вже у 1204 р. Царгород було взято та розграбовано військами Четвертого хрестового походу, а на місці Візантії постали Латинська та Нікейська імперії, що проіснували

трохи більше півстоліття. Крім того, саме з подіями 1182 р. і поглибленням дивергентних процесів у православно-католицьких відносинах Теодор Скуминович пов'язував утворення та зростання могутності ісламської держави династії Османів [13, с. 31].

Розглядаючи причини занепаду християнства на Сході, Теодор Скуминович спрямовує свій погляд на південні землі Візантійської імперії, а саме: Єгипет, Лівію, Нумідію. Африканські володіння Візантії ввійшли в історію християнства такими величними і "колись щасливими" [13, с. 32] містами, як Александрія, Карфаген, Гіппон Царський, у яких несли служіння Макарій Великий, Афанасій Великий, Кипріан і Августин Блаженний. Зародження та розвиток християнського чернецтва, що, спираючись на відлюдницькі доктрини гностицизму, інтегрувалося в життя церкви в IV ст., тісно пов'язані з єгипетськими пустинями Нїтрії, Келлії, Скиту і Фіваїди, де практикували аскетизм "тисячі святих отців" [13, с. 32]. Змальована письменником святість християнської Африки виразно контрастувала з тогочасною ситуацією. На початку 40-х рр. VII ст. столиця Єгипту Александрія, виснажена тривалим протистоянням православних і монофізитських християн, була завойована Арабським халіфатом, що відкрило шлях сарацинам до окупації всієї візантійської Африки. Унаслідок арабської експансії в Північній Африці християнство втратило свої домінуючі позиції, а його послідовники, заплутавшись у павутинні церковних розколів і суперечок, приймали магометанство. Теодор Скуминович пояснював підкорення арабами Александрії та зникнення християнства в Африці підтримкою місцевим духовенством "грецької схизми" [13, с. 32]. Утім, полеміст припустився помилки у своєму висновку, оскільки "Фотієва схизма" і "Великий розкол" відбулися в Константинополі кількома століттями пізніше, ніж араби анексували африканські володіння Візантії. Найвірогідніше, у творі йшлося про вчинену Александрійським патріархом Халхдонську схизму: відмову визнавати діофізитську христологію Рима та підписувати віровчительні постанови Четвертого вселенського собору, на якому було підтверджено верховенство Римської кафедри. Опозиція Александрійської церкви першості Риму, на думку письменника, викликала Божий гнів на християнську Африку та спричинила виповнення над нею згаданого пророцтва Ісаї (Іс. 60:12) [13, с. 32–33].

XVI і XVII ст. минули для держав Східної, Центральної та Західної Європи в постійній небезпеці експансії їхніх територій Османською імперією. Увесь цей час Оттоманська Порта безупинно рухалася вглиб Старого світу, поступово втілюючи нереалізований план Дамаського халіфату у VIII ст. завойовувати та повернути в магометанство увесь європейський континент. Тільки після Віденської битви (1683) стало зрозуміло, що зусилля династії Османів, як і Омеядів, приречені на невдачу, на штовхнувшись на опір об'єднаних військ імператора Священної Римської імперії Леопольда I та короля Речі Посполитої Яна III Собеського. Тривогу християн Речі Посполитої перед війною з Туреччиною у 20-х рр. XVII ст. розкривають вміщені Йосифом Велямином-Рутським в кінці книги "Sowita wina" молитви царів Давида (Пс. 78), Йосафата (2 Пар. 20:6–12) і мудреця Ісуса, сина Сираха (Сир. 36:1–20) [12, с. 97–98; 6, с. 254–255]. Первоієрарх унійної Київської митрополії надрукував ці старозавітні тексти у своєму творі для принесення братчиками церкви святого Іоанна заступницьких молитов Богу за Річ Посполиту, перед якою нависла загроза завойовання Османською імперією після поразки коронного

війська в Цецорській битві та спустошення турками Поділля й Галичини.

На момент написання Теодором Скуминовичем книги "Przyczyny porzucenia Disunien przezaspemtu narodowi ruskiemu podane" (1643) у Речі Посполитій після відбиття нападів Московії та Османської імперії у 1632–1634 рр. тривало десятиліття "золотої спокою", яке перервалося збройним повстанням Війська Запорозького проти коронної шляхти, що переросло в національно-визвольну війну українського народу. Письменник не спостеріг небезпеку внутрішніх потрясінь у Речі Посполитій, зумовлену її дискримінаційним устроєм щодо українців-русинів. Для нього спільна держава Польщі та Литви, у якій українці опинилися на маргінесі політичного та культурного життя, раз у раз намагались домогтися рівноправного становища, була благословенним земним царством, яким урядовав Божий помазаник і хранитель християнської віри. У вступному слові до розділу твору "Ze Pan Bog dla Schizmy Ruskie kraie karał u karze" [13, с. 48–57] Теодор Скуминович з пієтетом відгукнувся про правителів Речі Посполитої, завдяки релігійній політиці яких українці, на відміну від інших православних народів, уникнули такої Божої кари, як "оттоманська неволя" [13, с. 48]. Утім, католицький полеміст, навіть не уявляв, що вже невдовзі Річ Посполиту поглинуть козацька революція та війни, унаслідок яких Україна опиниться в багатовіковому рабстві Москви, яке, як і будь-яке духовне уярмлення, стане трагедією.

Мирне та безпечне десятиліття напередодні Хмельниччини в Речі Посполитій, яку оминули масштабні релігійні війни, що велися в Європі, та капітуляція перед Османською імперією, дали підстави Теодору Скуминовичу міркувати про Божий захист його батьківщини в часи смутку православних християн світу [13, с. 48]. Письменник, усвідомлюючи незбагненність для людини тамєниці небесного промислу (Іс. 55:8–9), припустив, що причиною виявленого Богом милосердя до Руси-України була прийнята наприкінці XVI ст. Берестейська унія. Головними розбудовниками "святої єдності" [13, с. 49] в Україні та Литві книжник вважав вищих сановників Рима, "найясніших польських королів" [13, с. 49] і деяких богобійних і мудрих урядників. Їхніми зусиллями, писав він, майже вся шляхта, за винятком кількох можновладців, яких можна було перелічити на пальцях рук, і половина населення цих земель покинули "схизму" та перейшли під покровительство римських пап. Відродження на теренах Руси-України давно забутої єдності віри, міркував Теодор Скуминович, було тієї богоугодною справою, на яку Господь споглянув "світлим лицем Своїм" [1, с. 144] (Чис. 6:25) і дарував спокій від усіх ворогів. Підсумовуючи свої спостереження про причини арабських і турецьких завоювань православних держав Близького Сходу та відсутність загрози мусульманської агресії проти Речі Посполитої, полеміст зазначив, що "Серцезнавець Бог" (Діян. 15:8) втратив віру у навернення греків, багатьох слов'ян, молдаван, волохів, однак мав добру надію щодо українців. Відвернувши від руського народу "Свій суворий бич і гострий двосічний меч справедливості" [13, с. 50], Бог у великім Своїм милосерді поставив правителями Речі Посполитої таких шляхтичів, які не лише захищали довірені їм землі від загарбників, але і долучилися до спасіння душ підлеглих їм людей. На підтвердження духовної опіки польських монархів над українцями Теодор Скуминович, послугуючись риторичною фігурою анафори, навіч такі докази: підтримка у проведінні церковних соборів, на яких було відновлено "занедбану в Руських краях єдність віри" [13, с. 50], і на

підставі Святого Письма, постанов вселенських соборів і святоотцівських творів доведено невиправдану впертість "дизунітів"; вияв батьківської турботи до непокірливих "козликів" [13, с. 50] (цією алегорією автор підкреслював безплідність православних вірян), щоб ввести їх до Божої кошари; написання "непереможним і щасливо пануючим" [13, с. 50] королем Владиславом IV приватних листів до опонентів Берестейської унії з закликом підтримати ініціативу православних ієрархів Київської митрополії об'єднатися з католиками.

Пояснюючи причини духовного регресу держав східнохристиянської ойкумени, який супроводжувався переключенням їхніх кордонів і цілковитим руйнуванням суверенітету, Теодор Скуминович не оминув трагічні віхи історії Стародавньої Русі. Як і занепад Візантійської імперії, полеміст розглядав військові та внутрішньополітичні негаразди "Руської монархії" [13, с. 51] в контексті католицької концепції історії, у якій добробут народів залежав від послуху владі Папи Римського. Розквіт Давньоруської держави, що припав на роки князювання Володимира-Хрестителя та Ярослава Мудрого, полеміст пов'язував із дотриманням Київською митрополією римоцентричної еклезіології. Натомість поширення на Руській землі схизми Михаїла I Керуларія викликало Божий гнів, що виявився в міжособницьких чварах, братовбивчій війні, її загарбанні військами Золотої Орди та Великого князівства Литовського. Унаслідок цього Русь потрапила у васальну залежність від Литви, яка перед цим упродовж тривалого часу була її данником; Київ, як і Єрусалим, що зазнав Божої кари за ідолопоклонство, – "Видатна серед народів столиця, – володарка над іншими країнами, – сама стала платником данини" [2, с. 780 (Плач. 1:1); 13, с. 51]. Аргументуючи своє бачення релігійних передумов кризи державності Русі-України, Теодор Скуминович відсилає читача до свіжих у народній пам'яті душевних ран від спустошливих набігів кримських татар, які відбувалися систематично, починаючи з початку XV ст. [5, с. 640]. Від грабіжницької агресії татар, що супроводжувалася масштабними руйнуваннями, вбивствами та взяттям місцевого населення в полон для продажу на невольничих ринках Криму, насамперед потерпала Київщина, Поділля, Покуття і Волинь. На цих українських землях чинився значний опір прийняттю Берестейської унії, у чому полеміст простежив певну закономірність: Бог карав "дикого сараною" [13, с. 52] (так у творі названо кримських татар) ті воеводства Речі Посполитої, де противилися об'єднанню з Римською церквою. Інший доказ сходження Божого гніву на Україну за підтримку "схизми" Теодор Скуминович знаходив у генеалогічній традиції руського літописання. Відповідно до усталеного з часів Середньовіччя погляду на етногенез слов'ян український народ походить від Яфета, а монголи і татари – нащадки Хама, чийого сина Ханаана Ной прокляв рабствувати перед братами (Бут. 9:24–27). У "Літописі польському, литовському, Жмудському і всієї Русі" Мацея Стрийковського подано такий розподіл Ноєм обов'язків між трьома синами: "Ти, Симе, молись, відправляй жертви, займайся Святим Письмом, як жрець. Ти, Хаме, ори ріллю, потреби інших [видів] господарства й ремесла пристойно справляй як посполитий. Ти, Яфете, ряди й обороняй тих двох, як цар і шляхтич, і розширюй їхні кордони, бо Яфет виявив нахил до розширення". Латинською мовою це висловлюється коротше: "Tu Sem ora, Cham labora, Japhet rege et protege" ("Ти, Симе, молися; Ти, Хаме, трудися; ти, Яфете, уряджай і обороняй") [13, с. 64]. З огляду на це, напади кримських татар на українців, які навпаки повинні

були володарювати над ними, слугували книжнику підтвердженням Божого покарання Руської землі. Наведені полемістом думки посилювало картинне змалювання трагедії нашестя татарської орди на українські міста і фортеці, а також відведення кінними воїнами чужинців тисяч полонених у Кримське ханство. Описуючи допущені Богом скорботи українського народу, письменник розповів про те, як татарські вершники вели, подібно собакам, на мотузках за шию, босоніж захоплених у рабство бранців, плач яких пронизував небо. Всіх цих ординських набігів, підсумував Теодор Скуминович, Русь-Україна зазнала через "схизму", від якої залишок її люду був покликаний відвернутися: "Czyni to Bog wszechmogący napominając, y podając ad intendere narodowi Ruskiemu, aby się kazał Graecią, Boć iuz y o twoią skorę idzie, kiedy sąsiad gore" [13, с. 52].

Від поневоленних мусульманами народів Візантійської імперії та зруйнованої монголо-татарською ордою Русі-України Теодор Скуминович спрямовує погляд читача на держави Західної Європи, що входили до католицького царства ("regio Catholica" [13, с. 53]). Розповідь письменника охоплює релігійне життя Іспанії, Франції, Італії, Німеччини, Угорщини, Англії, Данії та Швеції, які, "не забруднившись відступництвом від Святого Престолу" [13, с. 53], були винагороджені дарами Божого милосердя та уникнули загрози завоювання мусульманами. Утім, заявлене полемістом духовне й матеріальне раювання католицьких країн не вповні підтверджується у підрозділі твору "Europa gdzie Biskupowi Rzymskiemu poslušna, tam szczęśliwa: gdzie nie, tam się krwią oblewa" [13, с. 52–55], який навпаки оприявнює кризові явища в Римській церкві та боротьбу з ними найдуховніших і найосвіченіших постатей того часу.

В одній парадигмі небезпеки військової експансії мусульманського світу Теодор Скуминович розглядав Іспанію, Італію та Францію, що на Заході Європи впритул межували із країнами ісламу – "блідо-зеленої чуми", за якою слідувало пекло (Одрк. 6:8). Королівство Іспанії відділяла від Мавританії Гібралтарська протока ("Gaditańskie morze" [13, с. 53]), через "тісний" водний простір якої письменник порівнював її з озером, завдяки чому підкреслив читачеві існуючі на той час високі ризики вторгнення берберів і арабів. Територіальну близькість Тунісу, найпівнічнішої країни Африки, до Італії книжник описав крізь призму оригінальної протиставної конструкції: "Prędzey wiatrem dobrym z Tunetu może bydz w Rzymie, aniżeli z Hordy koniem naylepszym na Wołyńiu" [13, с. 53]. У далеких походах татарської орди на Волинь та ненападі Османського Тунісу на Італію, розділених "Великим морем" (Єз. 47:10), полеміст простежував нелогічність, яка набувала причинно-наслідкового змісту в контексті іманентності Бога в ході людської історії. Із суб'єктивного погляду автора сенс буття християнських народів полягав у підпорядковуванні Папі Римському, тому Господь карав тих, хто протистояв владі Рима. Така папоцентрична позиція письменника, у якій моральній складовій життя людей, їхній праведності перед Богом відводилося другорядне значення, була в деякій мірі богохульством. Бог у творі Теодора Скуминовича постає грізним суддею, винищувачем опонентів єпископа Рима, відбирає в людини свободу вибору. Обстоюваний письменником католицький образ Бога вияскравлюється у трактуванні ним різанини гугенотів у Франції, що, розпочавшись в Парижі в ніч на 24 серпня 1572 р. напередодні дня святого Варфоломія, тривала впродовж декількох місяців. В результаті вчиненої розправи отруєними фарисейською та іродовою заквасками (Мк. 8:15)

католиками було вбито близько 30 тисяч кальвіністів [10, с. 71–72]. Лише в одному Парижі впродовж першої доби наруги над протестантами загинуло кілька тисяч осіб, що дає підстави зарахувати цю бійню до найбільших трагедій в історії християнства XVI ст. Теодор Скуминович коментував причини масового вбивства гугенотів в руслі католицької історіографії, у якій подібні погроми ("Вальтеллінська різанина" (1620)) називалися священними – "sacro macello" [7, с. 107]. Пафос полеміста стосовно знищення прихильників кальвінізму у Франції як напоумливої Божої кари був суголосний міркуванням папи Григорія XIII. Той, злорадіючи трагедії Варфоломійської ночі, розпорядився виконувати у храмах Рима славослівний гімн "Te Deum laudamus", бити в церковні дзвони та салютувати гарматами Замку Святого Ангела. Крім того, Папа Римський, даруючи італійському архітектору і художнику Джорджо Вазарі створити на згадку про цю подію фреску, а також викарбувати пам'ятну медаль з зображенням ангела гніву, яке б вживлювало у свідомість католиків думку про неприязнь Бога до відновників апостольського християнства [4, с. 183; 7, с. 429]. Такий злорадний триумф Рима перегукується зі святкуванням у Константінополі "Торжества Православ'я", яке у 842 р. ввела в Східній церкві імператриця Феодора, стративши "мечем, вогнем і через повішання" сто тисяч противників іконошанування [9, с. 356].

Караючий перст Божий Теодор Скуминович побачив у природних катаклізмах і внутрішніх збройних конфліктах, що відбулися на Апеннінському півострові. Поширення в Італії атеїзму, в основу світогляду якого покладено бунт проти Бога, спричинило виверження на березі Неаполітанської затоки вулкану Везувію, спустошливі землетруси в Апулії та Калабрії, а також загибель багатьох поселень. Незважаючи на ці допущені біди, Господь, міркував письменник, вбереже Італію від завоювання з боку Османської імперії, оскільки її правителем був Папа Римський – "намісник Христа на землі". Поза тим, в Апеннінському краї мешкало чимало праведників і зберігалось багато тіл померлих святих, заступницькі молитви яких перед Богом протегували італійцям і захищали їхню землю від зовнішніх ворогів [13, с. 53–54].

Підтримка багатьма німцями протестних виступів Мартіна Лютера та Жана Кальвіна, спрямованих проти спотворення християнського віровчення в Римській церкві, за словами Теодора Скуминовича, спровокувала Бога на гнів, унаслідок чого Німеччиною прокотилася хвиля протистоянь між знаттю та селянами, що принесла кровопролиття й хаос. Мартін Лютер, відгукуючись про "Селянську війну", у ході якої було вбито понад 100 тисяч осіб, зруйновано палаци єпископів, замки аристократів, спалено монастирі та бібліотеки, підсумував, що "Ще ніколи Німеччина не справляла такого гнітючого враження як тепер" [8, с. 274]. Над селянами і бідними міщанами, становище яких в тогочасній Німеччині було вкрай невільницьким, Бог, писав полеміст, об'єднаними військами католицьких і протестантських князів вчинив криваву розправу за зневагу Свого святого імені, яка полягала у боротьбі поневоленого населення за свої соціально-економічні та релігійні права. Конфесійно-політичні метаморфози, що виникли під час "Селянської війни" (союз католицьких і протестантських правителів, сприяння Мартіна Лютера та прибічників Реформації світській владі у придушенні бунту простолюдю), а також спричинені нею страждання невинних людей Теодор Скуминович пояснював Божим промислом. Визнаючи неміч розуму людини пізнати шляхи Божого провидіння в житті

праведників, які постраждали від селянських повстань, полеміст припускав, що Божий бич карав їх для духовного зростання і зміцнення чесноти терпеливості, або ж з інших таємних благих задумів [13, с. 54].

Однією з перших держав Європи, писав Теодор Скуминович, народ якої Бог позбавив розуму і віддав в руки ворогів – Османської імперії, було Угорське королівство. На думку полеміста, Господь відвернувся від угорців за те, що вони масово відгукнулися на заклик Мартіна Лютера реформувати церкву та перейшли в опозицію до Папи Римського. Поразка Угорщини від Порти у битві під Могачем (в ході битви загинув король Людовик II Ягеллон і католицька верхівка монархії: двоє архієпископів і п'ятеро єпископів [3, с. 355]), унаслідок чого її центральну частину було завойовано турками, а на сході утворилося Семиградське князівство, збіглася в часі з активним засвоєнням місцевим населенням реформаційних ідей лютеранських місіонерів, якими були німецькі купці та студенти Віттенберзького університету [3, с. 212–214]. Розкол Угорщини, що супроводжувався турецькою експансією і тривалим воєнно-політичним суперництвом між Фердинандом I Австрійським і Яношем Запольяї, а також утвердження міцних позицій кальвінізму в Семиградді, яке, перебуваючи під сюзеренітетом Туреччини, у другій половині XVI ст. було форпостом Реформації у Східній Європі, дало підстави книжнику розглядати втрату угорським народом суверенітету як доказ Божої кари за прийняття протестантизму. Відколи угорці, твердив полеміст, відкинули поклоніння Марії як Богородиці, яка вважалася їхньою покровителькою, підтвердженням чому є карбування її іконографічного образу на монетах, і знехтували верховенством Папи Римського в церкві, вони змушені були служити османському султану Сулейману I Кануні, сподіваючись на його поблажливість в об'єднанні своїх земель [13, с. 54].

"Велике жниво" церковної Реформації, обурювався Теодор Скуминович, дозріло в Англії, Данії та Швеції. Попри значне вкорінення протестантизму в суспільстві цих країн, вони, писав полеміст, завдяки Божому милосердю уникали війн і кровопролиття, які охопили інші країни Західної й Центральної Європи, де тривав духовно-інтелектуальний і силовий опір еkleзіології Рима. У цьому контексті письменник посилався на негативні наслідки реформаційного руху в Нідерландах, у якій армія короля Іспанії Філіпа II за підтримки папи Пія V стратила більше протестантів, ніж римські імператори – християнських мучеників упродовж 300-річного найжорстокішого переслідування ранньої церкви. Американський історик Д. Мотлі зазначив у праці "The rise of the Dutch Republic", що відповідно до проголошеного імператором Карлом V Вормського едикту (1521) було спалено, задушено, обезголовлено, або ж поховано живцем сто тисяч нідерландців за те, що вони читали Біблію, не молилися перед іконами, відкидали вчення про трансубстанціацію (перетворення хліба і вина в тіло та кров Ісуса Христа під час здійснення таїнства Євхаристії) [7, с. 495]. Зважаючи на це, католицький книжник застерігав англійців, датчан та шведів від подальшого наслідування ідей лютеран, кальвіністів і анабаптистів, інакше вони наразяться на караючий меч Божого гніву, який впаде на них для виповнення пророцтва Ісаї ("Бо народ і царства, які не захочуть служити тобі, – загинуть, і такі народи зовсім знищаться" [Цит. за вид.: 1, с. 778] (Іс. 60:12), що, на його думку, стосувалося Папи Римського [13, с. 55].

Теодор Скуминович зараховував Україну до тієї самої категорії країн, що й Англію, Данію та Швецію, яким Бог явив Своє милосердя і довготерпіння, оскільки вірив у їхнє навернення: "Anglia, Dania, Śwecia ieszczе są pod nadzieją: zatrzymuіe ieszczе on wielki mocarz sprawiedliwość swoję, аbу winowaycow іego nie karała" [13, с. 55]. Однією з причин, чому Господь зглянувся над "Руською землею" [13, с. 55] і не допустив її завоювання османами, було те, що українці чинили розкольникський гріх проти Римської церкви неусвідомлено, через невідання. Саме ж незнання, суперечив собі письменник у підрозділі "Pokażał Bog Ruś niewiadomością rzeczy, dla ktorey nie skłania się do rozpania prawdy" [13, с. 55–57], було Божою карою українському народові за протистояння владі Папи Римського. Католицький полеміст критикував як старше, так і молодше покоління українських учених-церковників за небажання дослідити історію Київської митрополії у "своїх церковних книгах" [13, с. 55], із яких вони могли дізнатися про визнання давньоруським духовенством першості юрисдикції ("*primatus iurisdictionis*") єпископа Рима, що заперечувалось у їхніх апологетичних творах. Через незнання власної історії, що міцно усталилося на той час серед православних церковників, твердив книжник, гинули людські душі, зникли княжі і боярські роди, щезло колишнє багатство і величність Русі, настало таке руйнування української нації, що "нині Русь заледве знайти в Русі" [13, с. 56]. Навіть у такий важкий час, писав Теодор Скуминович, українці залишалися одним із найобдарованіших розумом народів світу. Розкриваючи тогочасний стан освіти в Україні, богослов не заперечував зиск від навчання у православних школах і колегіях при монастирях, які були в Києві та Гощі, проте зазначив, що їхній рівень значно поступався католицьким академіям, через що здобути в них належні знання було неможливо. Непродуктивність системи навчання в українських колегіях письменник підсумував цитатою з твору "Exethesis або Expostulatia" Мелетія Смотрицького: "Там тільки димить, а не горить" [13, с. 56]. Великою перепорою для зростання теологічної грамотності серед кліриків і мирян книжник вважав укорінене в народній свідомості уявлення про дітей насамперед як робочу силу, через що їхній освіченості надавалось в українських родинах другорядне значення. Крім того, нестачу дару Святого Духа знань і мудрості у православного духовенства Теодор Скуминович трактував амбівалентно: як кару за протистояння Божій волі, так і "особливе добродійство милосердного Творця" [13, с. 56], вчинене для того, щоб "схизматики" засвоювали філософсько-богословський досвід латинників і пізнавали свої беззаконня й убозтво. Останньому висунутому припущенню полеміст знаходив обґрунтування в навчанні багатьох українців в католицьких академіях, зміну ставлення яких до Римської церкви якнайточніше передавали наведені ним слова Тертуліана із твору "Apologeticum" стосовно наклепницьких звинувачень християн із боку язичників, що ґрунтувалися на незнанні євангельського вчення, а відповідно і ненависті до нього: "Ті ненавиділи, які не знали, чим є те, що ненавиділи, але як перестали не знати, перестали і ненавидіти" [13, с. 56].

Висновки. Книга Теодора Скуминовича "Przyczyny porzucenia Disunіey przezacnemu narodowi ruskiemu podane" є важливою пам'яткою української полемічної літератури та богословської думки XVII ст. Вона оприявнює засвоєння національним письменством барокової стилістики, розкриває католицький погляд письменника на причини занепаду православного Сходу.

Список використаної літератури

1. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового завіту / пер. Патріарха Філарета (Денисенка) за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX ст. – К. : Вид. Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського патріархату, 2004.
2. Біблія. Сучасний переклад / за ред. Р. Турконяка. Перше видання. – К. : Українське біблійне товариство, 2020.
3. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К. : Дух і Літера, 2000.
4. Мак'рат А. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від XVI до XXI століття / А. Мак'рат. – К. : Дух і Літера, 2017.
5. Стрийковський М. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / М. Стрийковський. – Л. : Наукове товариство імені Шевченка, 2011.
6. Ткачук Р. Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика / Р. Ткачук. – К. : КММ, 2019.
7. Шафф Ф. Історія християнської церкви / Ф. Шафф. – СПб. : Библия для всех, 2012. – Т. VIII.
8. Шафф Ф. Історія християнської церкви / Ф. Шафф. – СПб. : Библия для всех, 2018. – Т. VII.
9. Шафф Ф. Історія християнської церкви / Ф. Шафф. – СПб. : Библия для всех, 2013. – Т. IV.
10. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004.
11. Morochowski H. PARYGORIA albo Utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa. – Wilno, 1612.
12. Rutski W. Sowita wina to jest odpis na script, Maiestat Krola lego Msci honor y reputatią ludzi zacnych, duchownych y świeckich obrażaiący, nazwany "Verificatia Niewinnosci", wydany od Zgromadzenia Nowey Cerkwie nazwaney Ś. Ducha. – Wilno, 1621.
13. Skuminowicz T. Przyczyny porzucenia Disunіey przezacnemu narodowi ruskiemu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu lego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey y Apostolskiej Stolicy łaski Biskupowi Wileńskiemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza / T. Skuminowicz. – Wilno : W Drukarni Akademiej Societatis IESU, 1643.

References

1. Bibliia. Knyhy sviashchennoho pysannia Staroho ta Novoho zavitu [The Bible. The books of sacred scripture of the Old and New Testaments]. (2004). Per.: Patriarkha Filareta (Denysenka) za Bibliieiu rosiiskoiu movoiu, yaka bula perekładena z yevreiskoi ta hretskoi mov u druhii polovyni XIX stolittia. Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho patriarkhatu. (In Ukr.)
2. Bibliia. Suchasnyj pereklad [The Bible. The modern translation]. (2020). Red. R. Turkoniaka. Pershe vydannia. Kyiv. (In Ukr.)
3. Dvornik, F. (2000). Slov'iany v ievropejs'kij istorii ta tsyvilizatsii [The slavs in european history and civilization]. Kyiv. (In Ukr.)
4. Makrat, A. (2017). Nebezpechna ideia khrystianstva. Protestants'ka revoliutsiia: istoriia vid XVI do XXI stolittia [The insecure idea of christianity. The protestant's revolution: the history from XVI to XXI century]. Kyiv. (In Russ.)
5. Strykovs'kyj, M. (2011). Litopys pol's'kyj, lytovs'kyj, zhmunds'kyj i vsiei Rusy [The chronicle of Poland, Lithuania, and all the Rus. L'viv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. (In Ukr.)
6. Tkachuk, R. (2019). Polemichna tradytsiia unijnkh pys'mennykh kintsia XVI – pershoi polovyni XVII st.: doba i postati, tekst i prototekst, rytoryka i poetyka [The polemical tradition of uniate writers of the end XVI – the first half XVII century]. Kyiv. (In Ukr.)
7. Shaff, F. (2012). Istoriia khrystianskoi tserkvy [The history of Christian church]. Sankt-Peterburh. T. VIII. (In Russ.)
8. Shaff, F. (2018). Istoriia khrystianskoi tserkvy [The history of Christian church]. Sankt-Peterburh. T.VII. (In Russ.)
9. Shaff, F. (2013). Istoriia khrystianskoi tserkvy [The history of Christian church]. Sankt-Peterburh. T. IV. (In Russ.)
10. Shevchenko, V. (2004). Slovnyk-dovidnyk z religiiзнавства [The dictionary-reference book from religious studies]. Kyiv: Nauk. dumka. (In Ukr.)
11. Morochowski H. PARYGORIA albo Utulenie uszczypliwego Lamentu mniemanej Cerkwie Świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa [The Paregoria or encouragement of biting lamentations of false Eastern Church]. Wilno, 1612. (In Pol.)
12. Rutski, W. Sowita wina to jest odpis na script, Maiestat Krola lego Msci honor y reputatią ludzi zacnych, duchownych y świeckich obrażaiący, nazwany "Verificatia Niewinnosci", wydany od Zgromadzenia Nowey Cerkwie nazwaney Ś. Ducha. Wilno, 1621. (In Pol.)
13. Skuminowicz, T. (1643). Przyczyny porzucenia Disunіey przezacnemu narodowi ruskiemu podane a Jaśnie Wielmożnemu Przewielebnemu Panu lego Mości Panu Abrahamowi Woynie z Bożey y Apostolskiej Stolicy łaski Biskupowi Wileńskiemu ofiarowane od Theodora Skuminowicza [The reasons for abandoning of Schismatic Church to the precious Ruthenian people were given to the Abraham Woyna offered by Theodor Skuminowicz]. Wilno: W Drukarni Akademiej Societatis IESU. (In Pol.)

Надійшла до редколегії 23.04.22

Ruslan Tkachuk, Doctor of Philology, Senior Researcher
ORCID: 0000-0003-0809-5115
e-mail: tkachuk.ruslan@gmail.com
Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE THEOLOGICAL VIEW OF THEODORE SKUMYNOVYCH ON THE REASONS OF DECAY
OF THE ORTHODOX EAST IN THE WORK
"PRZYCZYNY PORZUCENIA DISUNIEY PRZEZACNEMU NARODOWI RUSKIEMU PODANE" (1643)

In the article it is researched the polemical work of former Father Superior of St. Michael cloister in Kyiv Theodore Skumynovych "Przyczyny porzucenia Disuniei przezacnemu narodowi ruskiemu podane" (1643); it is disclosed the view of the writer on the reasons of decay of the orthodox East, stated the used stylistic devices in book. In his work Theodore Skumynovych substantiated his thought that separation of the East church from Rome caused the decay of the countries, in which one took up the principal positions. Idealizing the age of unity of church, the writer contrastingly opposed the glorious Christian past of Syria and it's tragic present. Criticizing the Greek clergy for rejection to dialog of consolidation with Rome, the polemicist narrated about the horrible tragedy of Catholics, which happened in Constantinople in 1182 year. Theodore Skumynovych turned his eyes also on church's life of Egypt, Libya, Numidia, Germany, France, Hungary, Italy. The writer rated Ukraine to the same category of countries as England, Denmark, Sweden, to which Lord revealed His mercy and long suffering, because believed in their conversion to Catholicism. Explaining the reasons of spiritual regress of the countries of the Eastern Church, the polemicist concerned the tragic milestone of history of Ancient Rus. As the decay of Byzantine empire, the author analyzed the military and political troubles of Rus in the context of catholic conception of history, in which prosperity of the nations depended on the obedience to the authority of Pope. The flourishing of Ancient Rus, which took place at the times of the Kyiv prince Volodymyr and Yaroslav the wise, Theodore Skumynovych attributed with following of the Kyiv metropolitanate the lead of the Church of Rome. On the contrary, the spread of Michael Cerularius's schism in Rus provoked God's anger, which exhibited in fratricidal war, the occupation of its land by the Golden Horde and the Duchy of Lithuania.

Key words: Theodore Skumynovych, Ukrainian polemical literature, orthodox, Catholicism, Protestantism, Union of Brest (1596), Patriarchate of Constantinople, Byzantine empire.